

XIVA XONLIGINING BUXORO VA QO‘QON XONLIGI BILAN OLIB BORGAN O‘ZARO SAVDO ALOQALARINING MAHALLIY MANBALARDA YORITILISHI

Xalilov Bahodir Shirinboyevich

Xatirchi 22 maktab Tarix fani o‘qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada Xiva xonligini XVIII asr oxiri XIX asr boshlarida Buxoro va Qo‘qon xonliklari bilan olib borgan o‘zaro aloqlari haqida ma‘lumot berilgan.

Kalit so‘zlar: Xiva xonligi, Qo‘qon xonligi, Rossiya, diplomatik aloqa, Abulg‘oziy, Munis, Ogahiy, Qo‘ng‘irot va boshqalar.

XVII - XIX asr va XX asr boshlarida Xorazmda yozilgan tarixiy asarlarda Xiva xonligining Buxoro, Qo‘qon xonliklari, Rossiya va boshqa mamlakatlar bilan bo‘lgan diplomatik munosabatlari tarixiga doir ma‘lumotlarni ham kop uchratamiz. Abulg‘oziy, Munis, Ogahiy va Bayoniyning mazkur tarixiy asarlarida XVII - XVIII asr diplomatik munosabatlar tarixiga oid ba‘zi ma‘lumotlar keltirilsa-da, Xivada Qo‘ng‘irot sulolasi hukmronlik qilgan davrdan boshlab bo‘lgan tarixiy voqealar, shuningdek, diplomatik munosabatlar esa batafsil bayon etiladi. Xiva va Buxoro xonliklari o‘rtasida davom etib kelayotgan diplomatik aloqa Eltuzarxonning vafotidan so‘ng ma‘lum vaqt uzilib qolgan edi.

Buxoro xonligi bilan Xiva xonligi o‘rtasida ma‘lum vaqt to‘xtab qolgan bu diplomatik munosabat 1226 (1811-1812) yili Amir Haydar o‘g‘lining to‘yi munosabati bilan Xorazmga Muhammad Rahimxon I oldiga O‘roqboy Jo‘ra oqosi va Avaz Muhammad yasavulboshini elchi qilib yuborishi bilan tiklangan edi. Xorazmga elchilar kelgan vaqtda Muhammad Rahimxon I Arol ustiga yurish qilgan bolib, u yerda edi. Qutluq Murod inoq Yormuhammadbek orqali Buxoro amirining nomasini Muhammad Rahimxonga yuboradi. Bu kelgan elchilarga Hasan Murod otaliqni va Qandum sardorni qoshib, Buxoroga yuboriladi1 . Buxorodan bular bilan birgalikda

Yaqub Qo'rchibeg va Gul yasavul Xivaga elchi bolib keladilar. Xivadan esa Berdi inoq elchi bolib, bular bilan birgalikda Buxoroga boradi. Takalar masalasi bo'yicha amir bilan suhbat qiladi. So'ngra u bilan Xivaga Musoxo'ja O'roq va Muhammad Jo'ra oqosi elchi bo'lib keladilar. Shahzoda Vali 1812 yili Xiva xonligiga o'z elchisini yuboradi. Shuningdek, shu yili O'rta Yuz qozoqning hokimi Omonboy biyning inisi Qurbonboy ham Xorazmga elchi bo'lib kelgan edi. Shu yili, ya'ni 1812 yil Mashhadga Shahzoda Vali huzuriga Nodir sardorni va Dashti Qipchoqqa O'rta Yuz qozoqqa Olloberdi xo'jani elchi qilib yuboriladi³. Munis "Firdavs ul-iqbol"da yozishicha, 1228 (1813-1814) yili Umarshayx va Amirxonkim... Xuroson bilodining xonlariga elchi qilib yubormish erdi... ostonbo'sliqqa yetib, barcha xonlarning arizadosht va ixlosnomalarin yetkurdilar... Rabi'-al-avval oyining avoyilida Hasan Murod otaliq Buxoro elchisi Boymuhammad jarchi boshi bilan... Muhammad Rahimxon mulozimatiga foyiz bo'ldi. Mohi mazkurning avoxirida Berdi inoqni elchiyi mazburg'a qo'shub, Buxoroga irsol qildi... Mazkur oyning 27 sida, yakshanba kuni Berdi inoq Amir Haydarning elchisi Podshoxoja sadr bila Buxorodin kelib, ostonbosliq sharafiga ixtisos topdilar. Jumodil-avval oyining 10 ida, juma kuni Kurdistondin elchilar kelib... tansuqoti mutakosira peshkash chiqdilar.

Buxoro elchisi Podshoxojaga yana Berdi inoqni masxub qilib, Buxoroga yubordi. Jumodiy-as-soniy oyining 8 ida, juma kuni Xuroson elchilarin ixsoni podshohona va in'omi begarona bila bahramand qilib, o'z yurtlariga ruxsat berdi. Badirxon bek va Muhammad Husayn bekni, Sattor Kuli og'o bila mazkur bo'lg'on elchilarga qo'shib yubordi. Bu mazmun bilakim: Agar ellik va itoat izhorida sodiq bo'lsalar, kuz faslida inshoollo ul tarafga azm etkumizdir. Agar el muxolif bo'lsalar, alar samtig'a nuhzat qilg'umizdir. Agar el bo'lsalar, Saodat qulixon yanglig' akobir va mo'tabar kishilardan ko'p kishi mulozimatga irsol qilib, zakot va xirojni kamo haqqahu yuborsinlar. Agar seshanba kuni Xuroson azimati bila, yolga tushub ravon bo'ldilar. 1230/1815 - 1816 yili Berdi inoq Buxoro elchisi bila mulozimatga yetdi. Ul ovonda Ho'qand viloyatining hokimi Umarxondin Sayid Muhammad xoji elchilikka kelib, ostonbo'sliq sharafin topdi. Xivalik tarixnavislar Munis, Ogahiy va Bayoniy tomonidan yozib qoldirilgan dalillar, shubhasiz, O'rta Osiyo, ayniqsa, O'zbekiston

xalqlari tarixini o'rganishda katta ahamiyatga ega. Lekin ular o'z asarlarini yozar ekanlar, ko'p masalalar haqida gapirishsa-da, ularni tafsiloti bilan yoritmaydilar. Masalan, Xiva xonligiga atrof xonliklardan va mamlakatlardan elchilarning kelishi va kimlarning elchi bolib kelganini ko'rsatsalar-da, lekin ularning kelishdan maqsadlari, nima masala ustida suhbat qilganliklari haqida gapirmaydilar. 1281/1815 - 1816 yili Kandum sardorni Buxoroga elchi qilib yubordi. Ramazon oyining 10 ida, shanba kuni Buxoro elchisi Nurmuhammadbek Xivaga keldi. Mazkur Xorazmda yozilgan asarlarning mualliflari boshqa mamlakatlar bilan bolganidek, Qo'qon va Buxoro xonliklari bilan ham bolgan diplomatik munosabatlarga oid ma'lumotlarni keltirib o'tishda davom etadilar. 1259/1843 yili zulqada oyining 14 ida chohorshanba kuni ul hazrat (Rahimqulixon - Q. M.) Ho'qand elchisi Qorabosh dodxohga Bobobekni elchilik yosuni bila qoshub

muhabbatnoma bilan Ho'qand viloyatiga irsol qildi6 , 1260/1844 yili jumodilavval oyining 19 ida, juma kuni Ho'qandga ketgan elchilar, ya'ni Bobobek va Yaxshimurodbek mazkur viloyatning hukmroni Sheralixonning qoShFon elchisi Qorabosh dodxoh va yuborgan peshkashlarin kelturub, dargohi olam panoh... peshgohiga yetkurdilar.

Rajab oyining 17 ida panjshanba kuni Buxoroga ketgan elchi Rahmonberdi oxundg'a Buxoro voliysi Amir Nasrullaning qo'ShFon elchisi Fathulla xoja sudur kelib, amirning yuborgan tuhafot va savgotin mavqufi arzga yetkurdi. Sha'bon oyining salohida, juma kuni Eron mamolikining podshohi Muhammadshohning elchisi Shahsuvorxonga ruxsat berib viloyatiga qaytardi. Ramazon oyining 6 sida chahorshanba kuni Ho'qand elchisi Qorabosh dodxohg'a... Yusufbekni elchi yo'sunliq qo'shub Ho'qand viloyatiga irsol qild. Ogahiy o'z asarida diplomatik munosabatlar haqida gapirsa-da, kelgan elchilarning nima maqsadda kelganlari va yuborilganligi haqida gapirmaydi degan edik. Lekin asarning ba'zi yerlarida bu elchilarning nima masala yuzasidan suhbatlashganlari haqida aniq ma'lumotlar ham beriladi. Masalan: 1261/1845 yili Buxorodan kelgan Qo'chqorbek miroxirga Xivadan Rahmatulla Qorako'zni qo'shib Buxoroga elchi qilib yuborilgan edi. Xiva xoni Buxoro amiriga quyidagi nomani yuborgan: Amir Nasrullaning muddaosi agar

musolaxa qilib borishmoq va kelishmoq bo‘lsa, bizning xohishimiz uldur va agar g‘arazi savosh va talosh bo‘lsa muxoriba maydoniga chiqsunkim, biz ham ul amrga muhayyo va amodadurmiz. Bu ikki ishning qaysisini ixtiyor qilsa, ul ishga bel boglasunkim, ikkisi ham bizning maqsadimizdur. Bu so‘z bila elchilarni Buxoro viloyatiga irsol qildi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Мунис ва Огаҳий. Фирдавс ул- иқбол. Мазкур қўлёзма фонди. Инв. No 5364/. 160-161 бб.
2. Огаҳий. Жомиъ ул-воқеоти султоний. Мазкур қўлёзма фонди. Инв. № 9786.
3. Неъматов Т. Хива ва Россия муносабатлари тарихидан. - Тошкент.: 1959.
4. Саидов Ш. Марказий Осиё халқлари тарихи. – Т.: ТДШИ, 2010. – 140 б.
5. Топилдиев Н. Қўқон хонлигининг Россия билан дипломатик алоқалари тарихидан. – Т.: Фан, 2007.
6. Ғуломов Ҳ.Ғ. Ўрта Осиё ва Россия (XVIII аср бошида давлатлараро муносабатларнинг шаклланиши). – Т.: Университет, 2007.
7. Atadjanov Sh., Ilhomov Z., Ishquvvatov V., Allayeva N. O‘zbek xonliklari tarixshunosligi. – Toshkent, 2011. –B. 26. (Atadjanov Sh., Ilhomov Z., Ishquvvatov V., Allayeva N. Historiography of Uzbek khanates. –Tashkent, 2011. –P. 26.)
8. Bobobekov H. Qo‘qon tarixi. –Toshkent: Fan, 1996. –B. 27. (Bobobekov H. History of Kokand. –Tashkent: Fan, 1996. –B. 27).